

Відгук отриманий
13.12.2021 р.
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.051.056
Олександр Зимин

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.051.056
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Відгук

опонента, завідувача кафедри соціології факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського», доктора соціологічних наук, професора Федорченко-Кутуєва Павла Володимировича на дисертаційну роботу Музильова Олександра Володимировича «Політики образи у конструюванні та відтворенні колективної пам'яті в сучасній Україні» з галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 – «Соціологія»

Актуальність теми дисертації. Сучасні суспільства, особливо ті, що проходять крізь трансформації, характеризуються розколами у економічній, політичній, культурній сферах. Події останніх років свідчать, що сучасне українське суспільство можна віднести до числа тих, що характеризуються поляризацією. Це можна сприймати як короткостроковий виклик, що обумовлений питанням перевтілень, що відбуваються у різних сферах. Але неможливо не враховувати ті деструктивні наслідки, що несе в собі така поляризація. Наприклад: загострення конфліктів щодо історичного минулого, актуалізація протиріч з питань віри, мови, політичного врядування, тощо.

Актуальність дисертаційного дослідження О. В. Музильова обумовлена тим, що у сучасних науках все більше уваги приділяється дослідженню розколів, що існують в українському суспільстві. Зокрема цьому присвячені й соціологічні дослідження (кількісні та якісні). Відсутність єдиного соціального простору у багатьох сферах (від релігії до політики), так його розщеплення на множинні підсистеми загрожує цілісності країни. У своїй роботі дисертант Олександр Музильов вбачає причинами цього політики образи. Їх він розглядає як частину «політик пам'яті», поняття, що є набагато більш розповсюдженим у науковій сфері, соціологічних дослідженнях.

Сучасне українське суспільство характеризується розколами, які мають широке історичне та соціальне підґрунтя. Але власне їхня актуалізація – предмет комплексного дослідження, яке тільки потрібно бути провести соціологам та представникам іншим соціально-гуманітарних дисциплін. Обґрунтовуючи вибір теми дослідження, автор апелює саме до трагічних та травматичних моментів з історії України (с. 28-29). Відзначається їхня актуальність не лише у ретроспективі, але й на фоні актуальних політичних подій. Вочевидь стрімкі зміни у політичній сфері (такі, як проведення декомунізації), та наявність військового конфлікту на Сході країни лише підсилюють актуальність дослідження такого феномену, як «політики

образи».

Беручи до уваги усі ці аспекти, дисертаційне дослідження Олександра Музильова, мета якого полягає у «концептуалізації феномену політик образи та визначенні їхнього місця у процесі конструюванні та відтворенні колективної пам'яті» (с. 33) є актуальним та своєчасним для української соціологічної науки і суспільства

Обґрунтованість отриманих результатів і висновків роботи. Дисертація О. Музильова має особливий науковий інтерес, адже є чи не першою аналогічною працею, де поняття «образи» переноситься на рівень групи, з урахуванням її функцій, методів впровадження, наслідків.

Перший розділ «Теоретичні засади вивчення політик образи» присвячений аналізу соціологічних та психологічних концепцій. Зокрема, автор доцільно вбачає основою для свого дослідження саме категорію «колективна пам'ять», яку він розуміє у концепції Хальбвакса (с. 39-40). У роботі неодноразово наголошується, що автор розуміє колективну пам'ять у розумінні представників конструктивізму (с. 34, 51, 65-66). Дійсно, саме конструктивізм є найбільш доцільним для дослідження колективної пам'яті. Проте у першому розділі та надалі автор відмовляється від застосування ідей радикальних конструктивістів.

Далі автор поступово переходить до дослідження головної категорії своєї роботи – політик образи. Спочатку від операціоналізує категорію «політики пам'яті» і вже далі проводить між ними межу. Ключовою розбіжністю автор вбачає апеляцію саме до трагічним та травмуючих епізодів з минулого. Власне політики образи операціоналізовані як системи політичних дій, що носять публічний характер та спрямовані на збереження, репрезентацію і трансляцію знання про колективні травми, а також конструювання образу жертви по відношенню до власної групи та образу ворога щодо кривдника (с. 63-64). Олександр Музильов підкреслює їхню особливість – апеляцію до ворога, а також конструювання образу жертви по відношенню до своєї групи.

Завершуючи концептуалізацію досліджуваного феномену, автор зв'язує його з іншими ключовими категоріями роботи, зокрема «колективною пам'яттю», «колективною травмою», «колективною образою». Останнє поняття також є вкрай цікавим для подальшого дослідження, та у розумінні автора його можна розглядати як наслідок впровадження політик образи. Колективну травму дисертант розглядає як базис для проведення політик образи. Але ґрунтуються вони саме на травмі. Інформація про неї зберігається у колективній пам'яті та передається від одного покоління іншому (с. 88-89).

У другому розділі дисертант виокремлює дві основні сфери, на які він спирається й далі у емпіричному дослідженні. Це міський простір та кінематограф. Відкидаючи інші потенційні сфери втілення політик образи (с. 101-102), автор пропонує сфокусуватися на двох. Вибір міського простору обумовлений тим, що він структурує нашу повсякденність. Тут автор цілком логічно зазначає, що політики образи намагаються зробити власне образу

частиною нашого життя, втілюючи її, зокрема у міський простір. Автором запропоновані основні форми прояву політик образи: топоніми, пам'ятники, об'єкти малої архітектурної форми, інші символи, що явно апелюють до трагічних моментів (с. 101, 105).

Далі автор зосереджується на кінематографі, як найбільш ідеологізованій сфері масової культури, яка транслює актуальні образи та стереотипи (с. 126). Дослідження присвячене виявленню найбільш примітних форм вираження політик образи у кінематографі. Автор такими вбачає конструювання образів ворога та жертви. О. В. Музильов підкреслює, що кіно не є новою сферою, де політики образи втілені, адже воно використовувалося, ще за часів Першої світової.

Емпірична частина складається з авторського дослідження втілення політик образи у обраних сферах. Зокрема автор аналізує кінематограф, де відмічає збільшення росту використання образів жертви та ворога у фільмах українського виробництва та пов'язує це з актуальними політичними подіями.

Другим етапом емпіричної частини стало авторське дослідження міського простору Харкова. Базуючись на підході М. де Серто (с. 191), дисертант аналізує міський простір Харкова, де знаходить нові форми втілення політик образи. Зокрема аналізуються об'єкти, що з'явилися після 2014 року, як реакція на політичні перетворення, що відбулися в Україні. О. В. Музильов серед форм втілення політик образи у міському просторі знаходить нові топоніми, символи, об'єкти малої архітектурної форми.

Підхід, що пропонує автор на протязі усієї роботи, є логічним та послідовним. Він дозволяє визначити структуру та всебічно висвітлює дослідницькі питання. Беручи до уваги усі ці аспекти, дисертаційне дослідження Олександра Музильова є структурованим, що, у свою чергу, дозволяє розглядати отримані наукові результати як об'єктивні та обґрунтовані. Висновки, що наведені у кінці розділів, є узагальненням досліджень щодо теоретичних та практичних питань, до яких звертається автор.

Таким чином, дані та висновки, які сформульовані у дисертаційному дослідженні О. В. Музильова, отримані за рахунок опрацювання великої кількості теоретичного та емпіричного матеріалу. Це забезпечило відповідний науковий рівень достовірності отриманих результатів.

Наукова новизна результатів, одержаних у дисертації. Автором аргументовано і фахово представлені соціологічні методи дослідження політик образи. Використані об'єктивні та суб'єктивні показники дозволяють всебічно вивчити політики образи, їхнє теоретичне підґрунтя та практичне втілення. Увагу акцентовано саме на нових об'єктах, що зустрічаються у міському просторі та образах, продемонстрованих у кінематографі.

Висновки роботи до розділів і загальні висновки є аргументованими, структурованими та змістовними. Вони пов'язані з метою та завданнями, що ставив перед собою автор. Поставлені гіпотези доведено повністю або частково. Робота логічно структурована та має логічні переходи між

підрозділами та розділами. Дисертація демонструє чіткий зв'язок між теоретичною та емпіричною частинами.

Автор поглиблює наукові знання у сфері memory studies, зокрема приділяючи окрему увагу «політикам образи». Інноваційними є й запропоновані дисертантом форми втілення політик образи, про які йдеться мова у п. 2.1, п. 2.2.

Позитивної оцінки заслуговують теоретичні та методологічні засади феноменів «колективна пам'ять», «політики пам'яті», «політики образи». Автор значно розширює соціологічне знання щодо міського простору Харкова, приділяючи особливу увагу новим символам та об'єктам, що змінюють своє значення.

Таким чином, можна вважати, що результати дисертаційного дослідження О. В. Музильова характеризуються належним рівнем наукової новизни, при цьому, її положення можна знайти у кожному з трьох розділів роботи.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих працях. Наукові публікації автора, які представлені у фахових виданнях, відбивають усі основні положення дисертації. Основні тези і висновки дисертації науково обґрунтовані, відзначаються новизною та демонструють особистий вклад автора у розвиток наукових досліджень у галузі колективної пам'яті, політик образи. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12 наукових працях, серед яких 4 статті у фахових наукових виданнях України та 1 стаття в науковому періодичному виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу. Окрім цього дисертант опублікував 7 тез до конференцій, де також розкриті основні результати дослідження.

Практичне значення отриманих результатів. Дисертаційне дослідження О. В. Музильова містить наукові положення, що мають практичну спрямованість. Отримані дані можуть бути використаними у політиці маркування міського простору, стратегіях викладання навчальних дисциплін в школі (в першу чергу історії).

Результати роботи впроваджено в НДР «Процеси соціальної інтеграції/деінтеграції у сучасному світі: радикалізм в ідеологіях та практиках», 2016-2018 рр., що виконувалась кафедрою політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (№ держреєстрації 0115U001936). Зокрема, на практиці демонструється, як політики образи здатні впливати на рівень радикалізму у суспільстві, призводити до посилення існуючих розколів, та появи нових.

Матеріали дисертації можуть бути використані при розробці та викладанні курсів: «Політична соціологія», «Критична соціологія», «Теорії революцій», «Політична культура та політична поведінка» та інших. Отримані прикладні результати можуть бути використані міською владою, органами самоврядування задля консолідації суспільства, підвищення рівня соціальної згуртованості.

Аналіз тексту демонструє відсутність порушення автором академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на використані джерела. Список літератури складається зі 165 пунктів, серед яких роботи класиків соціології, сучасних дослідників.

Зауваження та коментарі до дисертаційного дослідження. Оцінюючи роботу, варто відмітити, що не дивлячись на повноту викладення матеріалу, вона на має кілька дискусійних моментів. Зокрема:

1. Дисертацію присвячено гостро актуальній проблематиці. Із одного боку, абсолютною перевагою роботи є зосередження автора на концептуалізації центрального поняття проблематики – «колективної образи» й «політик образи»; проте, з іншого боку, викликає певне незадоволення те, що попри переконливу емпіричну базу роботи, автором майже не зроблено практичних рекомендацій щодо можливої гармонізації політик образи, виходячи із соціально значущих інтересів. Тобто не вироблені альтернативи та протидії політикам образи.

2. У своїх формулюваннях щодо визначення політик образи, колективної пам'яті, висновків за результатами роботи автор нерідко вдається до використання метафор, виразів із переносним значенням, які доводиться брати у лапки. Зазначимо, що тема й без цього є дещо перевантаженою позасоціологічними запозиченнями (зокрема психологічного характеру), тому є незрозумілим рішення на додаток до психологізації теми ще й літературизувати її.

3. Існує певне протиріччя між самим поняттям «політика образи» та переважно повсякденними каналами її формування: чи є місце «політикам» у повсякденності, чи не переносимо ми суто в механічний спосіб логіку раціоналізованого управління до сфери габітуалізованих практик?

4. Додаткової уваги потребує вивчення актуальних політичних подій, на яких власне політики образи й ґрунтуються. Автор наголошує, що: *«пам'ятники та інші об'єкти, розміщені в міському просторі, виступають лише допоміжним інструментом»* (с. 124) та що: *«кіно найчастіше служить лише як допоміжний інструмент при відтворенні політик образи»* (с. 145). Але власне не досліджена роль ЗМІ та інших агентів. Не зрозумілою також є ситуація з актуальними політичними подіями у тому сенсі, що вони не є частиною колективної пам'яті, а саме на ній, як зазначає автор, ґрунтуються політики образи.

5. Автор подекуди некоректно використовує термінологію, назви. Зокрема, аббревіатури «ДНР», «ЛНДР» без урахування додатку «так звані», що слід вживати на підставі закону України про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». Він зазначає, що вникання аббревіатур «ЛНР» та «ДНР» є неправомірним. Це автор обов'язково має врахувати.

6. Потребують додаткового обґрунтування кейси, що розміщені у додатку А (рис. А2, рис. А3, рис. А10). Зокрема, аргументації заслуговує їхнє віднесення до категорії «політики образи». Наскільки зазначені кейси

сприяють «викривленню образу обох сторін» (с. 212).

Загальні висновки. Дисертація Музильова Олександра Володимировича «Політики образи у конструюванні та відтворенні колективної пам'яті в сучасній Україні» відповідає галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 054 – «Соціологія», вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» і «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 6.03.2019 р., №167).

Беручи до уваги все вищезазначене, враховуючи вагомість і практичну значущість результатів, отриманих у результаті дослідження, вважаю, що автор дисертації – Музильов Олександр Володимирович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 — Соціологія (Галузь знань 05 — Соціальні та поведінкові науки).

Офіційний опонент:

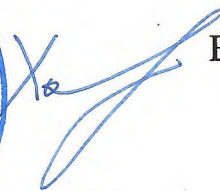
доктор соціологічних наук, професор
завідувач кафедри соціології
факультету соціології і права
Національного технічного
університету України
«Київського політехнічного інституту
імені Ігоря Сікорського»

П. В. Федорченко-Кутуєв

Підпис П. В. Федорченко-Кутуєва підтверджую:

Вчений секретар КПІ ім. Ігоря Сікорського

В.В. Холявко